

АҚИҚАТ

ҰЛТТЫҚ ҚОҒАМДЫҚ - САЯСИ ЖУРНАЛ

www.akikatkaz.kz

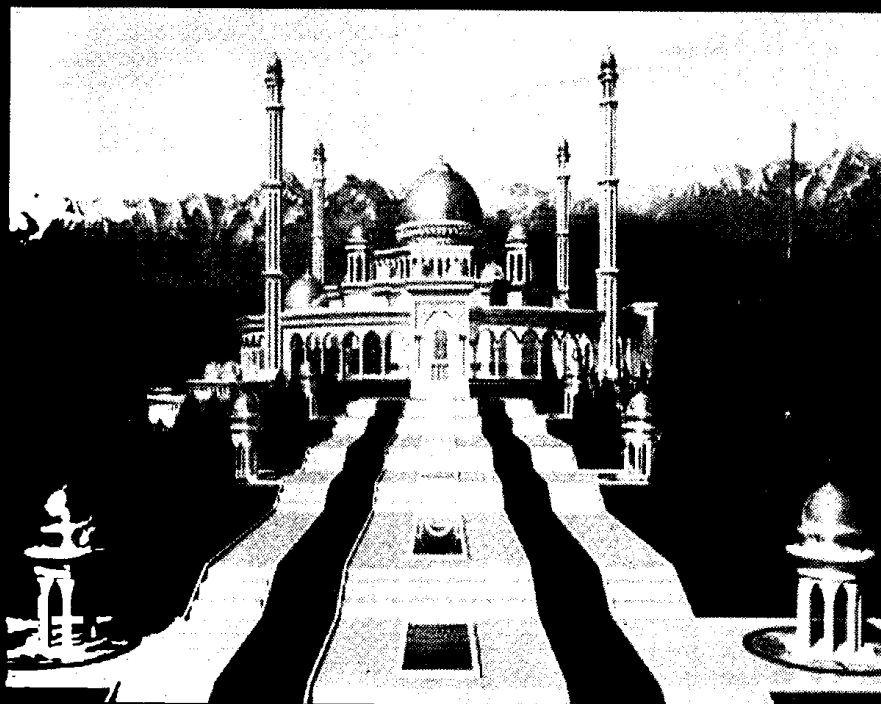

www.facebook.com/akikatkaz

www.twitter.com/akikatkz

akikat1921@mail.ru

№8 • 2014

ЖАҚСЫНЫҢ ЖАҚСЫЛЫҒЫН АЙТ	
Сағатбек МЕДЕУБЕКҰЛЫ. Ақын ұлын асқар тауы жоқтайды.....	75
Көпжасар НӨРІБАЕВ. Аптал азамат, білікті басшы.....	82
ТАҒЫЛЫМ	
Айзат ҚАДЫРАЛИЕВА. Пірімжанов неге ұмытылып барады?.....	86
ӘРШТЕС ТУРАЛЫ ӘНГІМЕ	
Берік СӘДУАҚАСОВ. Қаламгер туралы сыр.....	91
НАРЫҚТЫҢ ЖҮГІН НАР ТАРТАР	
Бақытжан ЖАҚСЫМБЕТОВ. Қай салада жүрсем де, жақсы мінез бен еңбекқорлығымнан таңған емеспін.....	95
ОЙТОЛҒАҚ	
Әсия БАҒДӘУЛЕТҚЫЗЫ. Мағжанның модалық лирикасы.....	98
ИМАНДЫЛЫҚ ИПІМДЕРІ	
Мейрам ОМАРОВ. Тұрсынбай датқа туралы.....	101
ҒАЛЫМ МІНБЕРІ	
Клара ҚАБЫЛҒАЗИНА. Гендер – жаһандық үдеріс.....	106
Үмбетхан СӘРСЕМБИН. Қоғам дамуының тарихи кеністігіндегі ұлттық интеллигенция феномені.....	109
ЖАҢА КІТАП	
Әбсаттар қажы ДЕРБІСӘЛІ. Даланың дана перзенті.....	112
ҚАЛАЙ БОЛСА СОЛАЙ	
Толымбек ӘЛІМБЕКҰЛЫНЫҢ әзіл-оспақ беті.....	114
Журналдың орысша, ағылшынша мазмұны.....	116

ҚҰРЫЛТАЙШЫ ЖӘНЕ ШЫҒАРУШЫ:

«Қазақ газеттері» Жауапкершілігі шектеулі серіктестігі

Бас директор – Редакторлар кеңесінің төрағасы Жұмабек КЕНЖАЛИН

БАС РЕДАКТОР: Аманхан ӘЛІМҰЛЫ

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ: Ораз ҚАУҒАБАЙ, Қыдыралы ҚОЙТАЙ (редактордың орынбасары – жауапты хатшы), Серікқали ХАСАН.

РЕДАКЦИЯЛЫҚ КЕҢЕС: Сарбас АҚТАЕВ, Есберген АЛАУХАН, Әділ АХМЕТОВ, Бүркітбай АЯҒАН, Өмірхан ӘБДИМАНҰЛЫ, Раушанбек ӘБСАТТАРОВ, Ғарифолла ЕСІМ, Әбіш КЕКІЛБАЕВ, Уәлихан ҚАЛИЖАН, Ғалымқайыр МҰТАНОВ, Нұрлан НЫҒМАТУЛИН, Серік ПИРӘЛИЕВ, Кенжеғали САҒАДИЕВ, Қуаныш СҰЛТАНОВ, Ерлан СЫДЫҚОВ, Кеңес ҮШБАЕВ, Әбдісағит ТӨТІҒҰЛОВ, Бектұр ТӨЛЕУҒАЛИЕВ, Зарема ШӘУКЕНОВА.

«ҚАЗАҚ ГАЗЕТТЕРІ» ЖШС-нің облыстардағы өкілдері: Жанғабыл ҚАБАҚБАЕВ (Ақтөбе облысы) – 8-713-2-55-31-48, Батырбек МЫРЗАБЕКОВ (Қарағанды облысы) – 8-710-2-90-19-73, Толымбек ЫБЫРАЙЫМ (Астана) – 87013457938 Оразалы ЖАҚСАНОВ (Қостанай облысы) – 87772307184.

ГЕНДЕР – ЖАҒАНДЫҚ ҮДЕРІС

«Отан отбасынан басталады» десек, сол отбасының ортаймас ырысқа, шапағат-шуаққа бөленуіне бүкіл тұмырын сарп ететін жан ол – әйел. «Жәһнат – әйелдің аяғының астында», – депті Қасиетті кітабымыз. Егер, ұлттың рухани деңгейі оның әйелге деген көзқарасымен өлшенеді десек, қазақ халқы қыз баланы әрқашан алпештеп өсірген, төріне отырғызып, төбесіне көтерген. «Қыз – қонақ, қыз – жатжұрттық» деп өз отбасында кемшілік көрсетпеуге тырысқан. Анаға, әйелге ерекше құрмет көрсеткен. Жаһандану заманында осынау жақсы салт-дәстүрден тамыр үзіп, ажырап қалу қаупі байқалуда. Тарихқа көз жіберсек, ел басына күн туғанда атқа қонған арулар аз емес. Ежелгі түркілік ақпаратта дүйім елге бес ана билік айтқан кездер болған екен. Біздің тілімізде қалыптасқан «Бесенеден белгілі» деген тіркес сол бір ықпалым замандардан қалған. Көптеген қыз-келіншектер Ұлы Отан соғысында жаумен арпалысты. Тылда миллиондаған әйелдер, соның ішінде Қазақстан арулары Ұлы Жеңісті жақындатуға өз үлестерін көст. Кеңес Одағының батырлары Әлия мен Мәншүк, ұшқыш Хиуаз Доспанова т.б. қаһармандық көрсетті. Қазіргі таңдағы Қазақстанның Қарулы Күштері қатарындағы әскери қызметші әйелдердің де мемлекет дамуына қосып жүрген үлестері мол. Яғни, қоғамдағы әйелдің орны ерлермен тең деуге деректер мол.

Гендерлік саясаттың алғышарты ретінде 2000 жылғы қыркүйек айында өткен саммитте әлемнің көптеген елдерінің лидерлері Біріккен Ұлттар Ұйымының Мыңжылдық декларациясын қабылдаған болатын. Осы құжаттағы негізгі сегіз мақсаттың бірі ретінде гендерлік теңдікті қолдау айқындалған еді. Сонымен қатар, бұл мәселеге Біріккен Ұлттар Ұйымы Бас Ассамблеясы өзінің XXIII сессиясын арнады. Осы жиынға қатысушы мемлекеттерге әйелдердің өмірдің барлық салалары мен барлық деңгейлеріне тең қол жеткізуін және толық ауқымда қатысуын қамтамасыз ету жөнінде шаралар қабылдауды ұсынды. Осы мақсатта Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2003 жылғы 27 қарашадағы қаулысымен бекітілген «Қазақстан Республикасындағы гендерлік саясат тұжырымдамасы» қабылданды. Бұл құжат Қазақстандағы гендерлік саясаттың негізгі қағида-тартарын, басымдықтарын мен міндеттерін айқындап берді. Осындай ізгі қадамға бару арқылы Қазақстан әлемдегі гендерлік теңдікті мұрат тұтқан мемлекеттердің біріне айналды. Гендерлік саясаттың негізгі қағида-тартары мемлекеттің Ата Занымен кепілдік берілген әйелдер мен ерлердің тең құқығы мен еркіндігін белгілейді. Қазақстандағы гендерлік саясаттың міндеттеріне әйелдер мен ерлердің билік құрылымдарында тең қол жеткізуі, экономикалық тәуелсіздіктің барлық тең мүмкіндіктерін қамтамасыз ету, өз бизнесін дамыту және қызмет бабында ілгерілеу, отбасылық құқықтар мен міндеттерді тең жүзеге асыру үшін жағдайлар жасау жатқызылғаны белгілі.

Азаматтық қоғам институттары белсенді болған сайын гендерлік саясаттың да қызметі қарқынды түспек. Бұл арада әйел затының мәртебесі жыныстық ерекшелік тұрғыдан емес, әлеуметтік-саяси тұрғыдан қайта қаралады. Осы арада сырттан келген гендерлік саясат пен ұлттық дәстүр қалай қабысады деген мәселе туындайды. Батыс қоғамы ажырасу, түсік тастау, ойын-сауық, құмарлық сияқты рухани кеселдерге барынша жол беруде. Батыс әйелдерінің көпшілігі бақытты отбасынан, бала сүюден емес, мансап құудан, қалаған кезде нақсүйермен көңіл қосып жүрер саяқ өмірден іздейді екен. Әйел еркіндігіне мол мүмкіндік берген сайын дәстүрлі отбасының іргесі сөгіле бастады. Әйел құқын желеу еткен феминистік қозғалыстар әлеуметтік теңдікті былай қойып, саяси билікті талап етуде. Швеция, Норвегия, Финляндия, Дания, Нидерланды елдерінде нәзікжандылардың саяси билікке көбірек қол жеткізгені мәлім. Батыс жұртшылығы моральға сай отбасылық өмірге ұмтылмаған соң, азғындық қоғамды жайлап, арты демографиялық тоқырауға дүшар етті. Әйел-ер теңдігіне негізделген гендерлік саясат ішінара әлеуметтік салада болмаса, Батыс қоғамының басын қатырған мәселелерді түбегейлі шешіп бере алған жоқ. Гендерлік теңдікті қамтамасыз ету – демократияның маңызды белгілерінің бірі. Сондықтан, өркениетті ел болуды бағдар тұтқан Қазақстан гендерлік стратегиядан айналып өте алмайтыны ақиқат. Әйел қауымының азаматтық құқықтары мен әлеуметтік теңдігін қайта қарау мәселесі өз кезегінде демократиялық қағидалармен сай келіп жатты.

Кеңес өкіметі кезінде әйел теңдігі орнады, әйел қауымы қоғамдық-саяси жұмыстарға белсене араласты. Қазақ әйелдері арасынан талай «Раушан – коммунистер» шықты. Алайда Кеңес өкіметі табиғатынан нәзік әйел затын ерлермен бірдей қара жұмыстарға жегіп қойды. Ал, қатал нарық заманы келген соң қазақ әйелі қайтадан базарға шықты, пойызбен мыңдаған шақырымнан, шетелдерден тауар тасыды. Тұрақты жұмысы болмай, ер-азаматтары ішкілікке салынып кетсе де, қазақ әйелі бар ауыртпалықты көтере білді. Осы ауыртпалық кезеңдегі әйелдердің әрекетін бағалағанда әйел-ананың рөлін барынша көтеру мәселесі күн тәртібінде тұрғандығы айқындала түседі.

«2006-2016 жылдарға арналған гендерлік теңдік стратегиясында» гендерлік саясат – ерлер мен әйелдердің билік құрылымдарына теңгерімді қатысуына қол жеткізу деп жазылыпты. Сондай-ақ, стратегияда Үй еңбегі – әйелдердің үй шаруашылығын ұстап-күту жөніндегі ақысы төленбейтін, сандық баламасы мен әлеуметтік тұрғыдан мойындалған мәні жоқ қызметі (үй жинау, кір жуу, тамақ дайындау және т.б.) де есепке алынуы қажеттігі айтылған. Мұны гендердің әлеуметтенуі десек, саясиаланған гендер тағы бар. Ал, оның да өз кезегінде артықшылығы мен кемшіліктері

сәйкес, ми салмағы әйелдерде шын мәнінде еркектерден азырақ екен. Ерлердің миының салмағы орта есеппен – 1,4 келі, ал әйелдердегі орташа көрсеткіш – 1,3 келі, бірақ, әйелдердің ми иірімдері артығырақ екен. Сондай-ақ, әйелдердің миы олардың дене салмағының 2,5 пайызына, ал, еркектердікі 2 пайызына тең екені, ерлердің миының алдыңғы жағы көлемдірек, әйелдердікінін артқы бөлігі үлкенірек екені және әйелдерде екі жарты шарды байланыстыратын ми бөлігінің тығыздық екенін ғалымдар анықтаған. Демек, әйелдің еркектен ақылы артық болмаса, кем емес. Арайлы тәжірибе жасаған шетел нейрохирургтары әйел миының екі жартышарындағы сөйлеу және ойлау қабілетін байланыстыратын нейрондардың коғалығы ерлермен салыстырғанда 23 % артық деп көрсетеді. Ғалымдар осы нейрондардың бала психологиясына, физиологиялық дамуына әсер етуімен бірге, оның тілдік белсенділігін жетілдіруге де көп ықпал ететінін дәлелдеген. Әйел табиғатына тән осындай заңдылықтар, ерекшеліктер әрине, қазақ әйеліне де ортақ. Шындығында, әйелдер ерлерге қарағанда, физиологиялық жағынан нәзік, әлсіз, көп сөзге бейім, тым эмоционалды, әсершіл болғанымен, оларда руханилық басым, олар кемшілігін тез түсініп, бастапқы райынан тез қайтады(3).

Әйел мен еркектің басты міндеті – отбасын құрып, ұрпақ өрбіту. Екеуі бір-біріне тәуелді. Өмір сүрудің үш түрі бар: Топтасып өмір сүру, жұптасып өмір сүру, жеке өмір сүру. Мәселен, жеке өмір сүретіндер – аюлар. Кіреуке мен кірекей (*аюдың еркегі мен ұрғашысы*) тек ұрпақ өрбітер кезде ғана бір-бірін қажет етеді. Басқа уақытта олар жалқы күн кешеді. Жұптасып өмір сүретіндер – адамдар мен аққулар. Жұптасу формасы қажеттіліктен туған. Алғашқы қауымдық құрылыс кезінде адамдар топтасып өмір сүрген болса, сана-сезім мен ақыл-ойдың дамуына байланысты олар бірге-бірге жұптасқан. Адамзат психологиясы еркіндікті аңсайды. Қазір ажырасудың көптігі – осының салдары. Англияда отбасының 80 пайызы ажырасқан. Кеңес дәуірінде ажырасу аз болған дегеннің өзінде, үш адамның біреуі ажырасқан деген дерек бар. Мысалы, қазір бос, еркін әйелдер мен бойдақ еркектер – отбасы бар әйелдер мен еркектерге қарағанда, анағұрлым табысты еңбек ете алады. Адамзат моральдық құндылықтардан ажырап, материалдық құндылықтың құлына айналды. Бұл құбылыс өршімесе, кемімейді. Болашақта келісімшартпен некеге тұру, отбасын құру белең алады. Бұл қазірдің өзінде адамзаттың өміріне енді. Ол келісімшарт бір жылға, бес жылға, он жылға түзілуі мүмкін. Қазір бұрынғыдай «бас екеу болмай, мал екеу болмайды» деп үйленуге асығатындар азайды. Нағыз «үйленудің онай, үй болудың қиын» екенін сезініп, түсінетін ұрпақ келді өмірге. Кәрі қыздар мен сүр бойдақтардың көбеюі, ажырасудың жаппай белең алуы бұған дәлел.

Пайғамбарымыз (с.ғ.с.) бір хадисінде:

«Сендердің ең ізгілерің – әйелдеріңе жақсы мінезде болғандарың» десе, басқа бір хадисінде «Арттарыңда қалған күйеуіңнен разы болған күйде жсан тапсырған әйелдің барар жері – жәрмақ» деп, өзара рухани түсіністікке, теңдікке шақырған. Бүгінгі қазақ жігіті – қазақ қызының, қазақ әйелінің, өз отбасының, ұрпағының, қазақ деген ұлттың тірегі екенін естен шығармаса, қазақ әйелдері бала тәрбиесіндегі міндетін атқарар еді. Бүгінгі баланың тәрбиешісі – теледидар, интернет, аула, қоршаған ортасы. Баласының қайда, немен айналысып жүргенінен бейхабар ата-аналар да аз емес. Егер, ер-азаматтар нағыз «түздің адамы» болып, табыс тауып, бала-шағасын бақса, әйелдер де баласын бағып, күйеуінің бабын тауып, ұрпағының тәрбиесімен айналысып отырар еді. Амал жоқ, сүйенетін ері жоқ көптеген әйелдер балаға ұлттық тәрбие беруден бұрын олардың қарны тоқ болғанын ойлайды.

Кеңес үкіметі орнағанға дейін, қазақ халқының қалыптасқан дәстүрлі отбасылық өмір сүру салтына әлем оқымыстылары бей-жай қарамағанын білеміз. Солардың бірі ағылшын ғалымы Джеймс Бейкер: «Қазақ отбасындағы әже, үлкен әулеттің анасы. Бәрі сол әжеге бағынады. Әже келінге сүйеу әрі қамшы. Ал, қыз немереге ұлағатты ұстаз, тәрбиеші депті. Және, әулеттегі ислам шарттарының орындалуының қатаң бақылаушысы» – деп, ұрпаққа отбасынан сіңірілетін тәлім-тәрбие кілті осында екенін байқаған(4). Ал, шетелдік М. Олкотт атты ғалым: «Қазақ ерлері ержүрек болып келеді екен. Дұшпанына қатал, қарсы келген жауларын тайсалмай жояды. Өңдері аңқаулау болғанымен досқа, ата-анаға, жарына адал. Көбінде аңшылықты серік етіп, отбасын асырайды. Балаларын өте жақсы көретін болып келеді» – деп баяндайды (5). Бірақ, әйелді Құдай әйел етіп жаратқандағы, оның мойнына артылған ең үлкен парызы – ұрпақ жалғастыру, өмірге сәби алып келу, бала тәрбиелеп, отанасы атанып, отбасын сақтап қалу, ұрпақтар сабақтастығын жалғау. Қанша қаражаты болып, болмысын өзгертуге тырысса да, ер азаматтардың қолынан келмейді бұл шаруа. Оны ешкім қолдан жасай алмайды. Сондықтан, қоғамда әйелді қанша биік көтерсек те, оған қандай бостандық беріп, қанша қызметке қойсақ та, оның ана болып қалуына жағдай жасалғаны жөн.

ҚЛАРА КАБЫЛҒАЗИНА,
филология ғылымдарының кандида-
ты, әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық
университетінің ассоциир профессоры

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР:

1. «Әйел және ислам мәселесі», Д.Нөкетаева, «e-islam» порталы, 2013 ж. қыркүйек.
2. Қ. Қалдыр, «Айқын» газеті, №40, 7.03.2009.
3. Қ. Қалдыр, «Айқын» газеті, №40, 7.03.2009.
4. «Бак.kz» жаңалықтар порталы, 2012, наурыз.
5. «Бак.kz» жаңалықтар порталы, 2012, наурыз.